

КОВАЛЕНКО Олена Григорівна,
*доцент кафедри психології Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка,
доктор психологічних наук, доцент*

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ ВІКУ ПІЗНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ В КОНТЕКСТІ БАГАТОВИМІРНОЇ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ

Розглядаючи розвиток людини протягом життя у психології традиційно увага приділяється періодам дитинства та юності, які є досить короткочасними порівняно з іншими етапами, але протягом них зосереджені найкардинальніші зміни у розвиткові особистості. У той час, як період дорослості – найтриваліший у життєдіяльності людини недостатньо охоплюється увагою сучасними вітчизняними психологами. Особливої уваги потребує розвиток особистості у віці пізньої дорослості (у літньому віці, у старості).

Пізню дорослість (поважний вік) В. Ф. Моргун, автор моністичної концепції багатовимірного розвитку особистості пов'язує із самодіяльністю особистості, де домінують такі види діяльності, як наставництво, спогади і самообслуговування [2, с. 261]. Особистість, на його думку, – це людина, котра активно опановує й свідомо перетворює природу, суспільство й саму себе [5]. Як окремі, але діалектично взаємопов'язані інваріанти структури особистості він розглядає просторово-часові орієнтації, потребнісно-вольові переживання, змістовну спрямованість діяльності, рівні опанування діяльності, форми реалізації діяльності [6, с. 354-378].

Просторово-часові орієнтації характеризують спрямованість особистості в минуле, у сьогодення або в майбутнє й зумовлюються відношенням суперечності між буттям і небуттям матеріальних і духовних носіїв особистості. У віці пізньої дорослості цей інваріант виявляється у вирішенні задач минулого; у тому, чи попереднє буття не заважає теперішньому життю людини; у її спрямованості на майбутнє і в перспективах; у суперечностях між «молодими та зрілими» бажаннями і прагненнями старіючої людини та погіршенням функціональних можливостей її організму. Цей інваріант є базовим у структурі особистості на думку Моргуна.

Потребнісно-вольові переживання особистості виявляються в емоціях і естетичних почуттях і характеризують потреби, мотиви,

особистісні смисли, цілі, установки. Такі переживання можуть бути позитивними (піднесеними, прекрасними), амбівалентними (трагічними, комічними) і негативними (негідними, спотвореними). Вони зумовлюються задоволенням потреб особистості різних рівнів. У пізньому віці цей інваріант виявляється в характеристиках емоцій та почуттів, що переважають у старіючої людини, яка може перебувати у стані тривожності й депресії або розради. Вона може отримувати задоволення від спілкування з друзями або бути в розпачі через втрату.

Змістовна спрямованість діяльності особистості відповідає усталеній системі поділу праці й онтогенезу суб'єкта діяльності і за змістом складається з таких видів: спрямованість на предметно-знаряддево-результативне перетворення природи (праця), спрямованість на суб'єктно-знакове пізнання й перетворення інших людей (спілкування), спрямованість на перетворення способів власної активності (гра, ритуал), спрямованість на перетворення самої себе (самодіяльність). Змістовна спрямованість особистості зумовлюється перетворенням особи з індивіда як споживача природних предметів на суб'єкта як виробника продуктів для задоволення своїх потреб. Тобто така спрямованість характеризується різним рівнем ініціативності й активності людини. У поважному віці цей інваріант виявляється в діяльності людини – у продовженні її професійної діяльності, у спілкуванні з іншими, у самообслуговуванні тощо. Літня людина може бути спрямованою на обробіток присадибної ділянки, її може зацікавлювати сам процес або/і результат цього (отримані плоди). Діяльність літньої людини може виявлятися й у спілкуванні з сусідами на буденні теми або/і в передачі їм свого досвіду (наприклад, з обробітку присадибної ділянки). З певними ритуальними й ігровими діями (наприклад, перебрати газети після обіду, піти на рибалку або грати в шахи) може бути пов'язана змістовна спрямованість людини цього віку. Обслуговування себе, особливо у досить пізньому періоді життя також може складати зміст діяльності людини.

Рівнями опанування діяльності є навчання (передача досвіду), відтворення діяльності особистістю, учіння як надситуативна пізнавальна активність, творчість як вищий рівень опанування діяльності. Такі рівні визначаються вирішенням суперечності між інтеріоризацією соціального та екстеріоризацією індивідуального досвіду. У віці пізньої дорослості цей інваріант виявляється в наставництві, передачі власного досвіду іншим, в опануванні нової для себе діяльності (відвідуючи різні гуртки, літні люди навчаються

художньої майстерності, іноземних мов, роботі в мережі Інтернет тощо), у вдосконаленні себе в певній діяльності (у складних власних роботах літній різьбяр має можливість виявити свою творчість, майстерність) і т. ін.

Формами реалізації особистістю діяльності є моторна (матеріальна), перцептивна, мовна, розумова (рефлексивна). Вони зумовлюються вирішенням суперечності між підсвідомістю й свідомістю людини. У поважному віці цей інваріант виявляється в результатах матеріальної й нематеріальної діяльності людини – певний виріб, вирощена квітка, створений вірш, опанована мова, прочитана іншим лекція, узагальнення, можуть ставати продуктами діяльності літньої людини.

Отже, людина, яка зберігає свою самобутність і в пізньому віці активно опановує й свідомо перетворює природу, суспільство й саму себе. Співвідношенням різних її проявів, інваріантів (просторово-часових орієнтацій, потребнісно-вольових переживань, змістовної спрямованості діяльності, рівнів опанування діяльності, форм реалізації діяльності) визначається свобода самовизначення літньої особистості в її учинках і міра відповідальності за їхні наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням. Вищезгадані інваріанти особистості зумовлюють те, чим, де, як, чому займається старіюча людина і чи усвідомлює вона результати своєї діяльності.

Такий погляд Моргуна у контексті авторської моністичної концепції багатовимірного розвитку особистості став одним із важливих (слід за теоріями академіків І.Д. Беґа і С.Д. Максименка [1; 4]) в обґрунтуванні особистісно-комунікативного підходу автора в дослідженні старіючої особистості, відповідно до якого особистість розглядаємо як суб'єкт суб'єкт-суб'єктного спілкування та свідомої діяльності, що становить динамічну єдність, систему різних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей (когнітивних, комунікативних, регулятивних). Така система залишається водночас динамічною й стійкою, що дозволяє їй саморегулюватися й самовдосконалюватися. Розвиток особистості як системи у віці пізньої дорослості зумовлюється її минулим, але спрямований у майбутнє. Тому можна твердити, що, по-перше, особливості літньої людини є наслідком її попереднього існування (способу життя, впливів на неї), по-друге, людина в цьому віці має виявляти активність, зокрема, через спілкування та різноманітні види діяльності. Важливим чинником, який зумовлює весь процес розвитку особистості в пізньому віці, є міжособистісне спілкування, у

результаті якого формуються емоційні стосунки людини з людиною [3].

Особистісно-комунікативний підхід дає можливість визначати основні умови, методи та методики діагностики різних компонентів психічної діяльності багатовимірної особистості у віці пізньої дорослості.

Література

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Дзюба Т.М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології: навчальний посібник / Т.М. Дзюба, О.Г. Коваленко ; за ред. проф. В.Ф. Моргуна. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 264 с.
3. Коваленко О.Г. Міжособистісне спілкування осіб похилого віку : психологічні аспекти : монографія / О.Г. Коваленко. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2015. – 456 с.
4. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія / С.Д. Максименко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2013. – 592 с.
5. Моргун В.Ф. Особистість та її становлення: спроба наукового моделювання / В.Ф. Моргун // Зелюк В.В. Особистість в освіті : парадигма культури [Текст] : монографія / В.В. Зелюк, В.Ф. Моргун, Т.А. Устименко. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2011. – С. 27–35.
6. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології : навчальний посібник / В.В. Рибалка. – К. : ІПППО АПН України, 2006. – 530 с.